

Social and Cultural Developments in Adaptation to Changes in Qajar and European Women's Clothing The Years 1900-1925 AD/1279-1304 AH (Case Study of Tehran and London Women)

Kiavash, F.¹

Type of Article: **Research**

Pp: 377-402

Received: 2021/07/15; Accepted: 2021/08/06

<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.23.377>

Abstract

In the age of modernism and women's efforts to transfer their social position, created different characteristics in the type of women's clothing. The adaptation of Qajar women's clothing developments to women's clothing developments in Europe has received less attention and, in this study, matching with British women clothing especially London has not been done. This research tries to answer the question that how much the social effect changes woman in Tehran and London in a period of time in their clothing style, and created a similar meaning of modern woman? The theory, shows the difference of the nature of social changes of two countries and the older history of modernism changes in Britain that revealed in Iran in the form of modernization. The present research is of qualitative type and descriptive method and its approach is comparative art studies. Findings show that developments in women's clothing does not correspond to the expected social role of contemporary women in Iran. Developments in women's clothing in Britain in pursuit of greater civil liberties made clothes easier, freer and more in a variety, but in Iran, the changes in women's clothing were imitative and was not in proportion with social developments. In a way that most changes occurred in woman's inner clothing that affected some factors like unregulated imports of different textiles and sometimes costs cheap, sewing machine import and etc. It changed to western style like dress, two pieces and etc. and Qajar woman's outdoor clothing such as veil, mask, was in accordance with common social custom. In other Words, European Women changed their dress in accordance with social activities, but Qajar women were not able to change their social costume in contrast to the tradition of society.

Keywords: Women's Clothing, Qajar, The Constitutional Period, World War I.

Motala'at-e Bastanshenasi-e Parseh (MBP)

Parseh Journal of Archaeological Studies

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT).
Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons.

1. Assistant Professor, Textile and Clothing Design Department, Faculty of Art and Architecture, University of Science and Culture, Tehran, Iran.

Email: kiafar2009@gmail.com

Citations: Kiavash, F., (2023). "Social and Cultural Developments in Adaptation to Changes in Qajar and European Women's Clothing The Years 1900-1925 AD/1279-1304 AH (Case Study of Tehran and London Women)". *Parseh J Archaeol Stud*, 7 (23): 377-402. (<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.23.377>).

Homepage of this Article: http://journal.richt.ir/mbp/browse.php?a_id=608&sid=1&slc_lang=en

Introduction

Multiple political, philosophical, literary, and social changes influence various artistic practices in fields such as fashion. The effect of historical changes on Qajar-era women's attire has long been a topic of discussion, but its simultaneous adaptation to European women's clothing trends has garnered less attention. The social position of women underwent significant changes in Iranian and British society around the turn of the 20th century as a result of events. Women's admission into the world of social activities in Iran and Britain may be understood as their identity-building attempts to move from a traditional setting to a contemporary one, which modified dress in the most obvious way. Despite the differences in the environments in which women's fashion evolved in Tehran and London, both situations resulted in abandoning traditional dress. This study aims to examine the social settings of the Iranian and British societies between 1900-1925 and to assess the social status of women as they adapted to changes in their attire in response to the environment and social context. How effective were the social advancements of women in Tehran and London throughout the specified period, both in passing the tradition and creating the position of current women in terms of dress style and the resulting creation of a concept closer to the modern woman?

The theory suggests that the shifts in Iranian women's fashion may be understood in the context of an attempt to modernize and emulate British clothing, despite differences in socioeconomic development between the two nations and an earlier history of the transitions of modernity in Britain. In other words, the development of women's fashion does not correspond to the anticipated social function of Iranian women in the modern era.

The current study is qualitative and descriptive, using comparative studies of the art methodology, and has extracted its analytical model.

British Women's Fashion During the Years 1900-1925

English women's fashion in the early 20th century was an extension of the style of the late 1890s. Health Corset created an S-shaped curvature on the body throughout this time (Tadayon, 2012, 70). It is undeniable that World War I, which occurred at the turn of the 20th century, negatively influenced the fashion movement and its advancements throughout Europe, particularly in England (Laver, 2009: 220). Soon after the war, jazz music in the early 20th century provided consolation for girls and young women; dance clubs and rapid and energetic music popularized a new style of women's clothing known as Flapper with bright colors, short skirts, sometimes below-the-knee, and low waistlines (Hibbert, 2005:14). Women's dress styles were also affected by cultural events. The black eye makeup of the Egyptian queen was created as a consequence of

the 1922 discovery of Tutankhamun's tomb, which also inspired garments made from lotus flowers and the azure, yellow, and white hues of papyrus.

Women's Fashion in the Qajar Period (1900-1925)

The Qajar dynasty's final decades were a turning point in Iranian dress history, particularly for women's fashion. This consciousness was brought down from the court to the heart of society by the Persian Constitutional Revolution, the development of modernist intellectuals, and the advanced educated class.

One of the Constitutional Revolution's accomplishments was persuading people to utilize local textiles rather than indulge in luxury and excessive consumption of foreign goods. However, the widespread importation of textiles, mainly French and English, as well as the low cost and diversity of patterns, made women generally welcomed and embraced by many of them. Patterned chintz textiles were often employed for women's daily wear, and the dress had abandoned its traditional form and taken on a more European appearance. Although women's domestic clothing still included a variety of components, they mostly covered themselves when leaving the house with the Chador, Niqab, and Chaghchoor.

Conclusion

The research aims to compare and contrast the changing roles of women and the fashions they wore in Tehran, Iran, and London, England, between 1900-1925.

Following the Persian Constitutional Revolution, women's social rights became a priority, and they actively sought recognition of their status by participating in various community-based endeavors, including founding schools, publications, and organizations specifically for women. Concurrently, the rise in popularity of European women's fashion may be attributed to an increase in both the visibility of the status of European women and the prevalence of advertisements for a wide variety of textiles and apparel in print media. Women's clothing became more uncomplicated and comfortable due to World War I in Europe. The British government recommended a national uniform standard to improve economic efficiency. With the end of World War II, women began to seek more equal rights with men by gaining the ability to vote, and as a result, pants became fashionable among women.

Following the fight for more civil freedoms, women's dress in Britain changed to become more cozy, diversified, and colorful, but in Iran, the changes in women's clothing were imitative and did not correspond to the social developments, and women's house dress received the most changes. Despite this, women's outerwear throughout the Qajar era continued to be the Chador, Chaghchoor, and Niqab as per social custom. In

other words, although women in Europe modified their dress via social interactions, this was impossible for women in the Qajar era since it would have violated social norms. When comparing the two nations' social developments and England's long history of modernity shifts, it becomes clear that most of these changes occurred in Iran through modernization. As a result, modifications in Iranian women's clothing in the framework of attempting to modernize and emulate were put in the inside of houses, which does not correspond to the social role anticipated of today's women.

تحولات اجتماعی و فرهنگی در تطبیق با تغییرات لباس زنان قاجاری و اروپایی سال‌های ۱۹۰۰-۱۹۲۵/۱۲۷۹-۱۳۰۴ ه.ش. (مطالعه موردی پوشش زنان تهران و لندن)

فرشته کیاوش^۱

نوع مقاله: پژوهشی

صنوع: ۴۰۲ - ۳۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۲۴

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.23.377>

چکیده

وقوع جنگ جهانی اول در اروپا و انقلاب مشروطه در ایران، در دوران اوج مدرنیته و تلاش زنان در تحول جایگاه اجتماعی‌شان، ویژگی‌های متفاوتی در نوع پوشش زنان به وجود آورد. در این راستا تطبیق پوشاک زنان قاجار با زنان در اروپا کمتر مورد توجه بوده که در این پژوهش تطبیق با پوشاک زنان بریتانیایی و مشخصاً لندن انجام پذیرفته است. این پژوهش در تلاش برای پاسخ‌گویی به این پرسش است که، تحولات اجتماعی زنان تهران و لندن در بازه زمانی مورد نظر تا چه اندازه در سبک پوشش آن‌ها مؤثر واقع شده و معنای نزدیک‌تری به زن مدرن را به وجود آورده است؟ فرضیه تفاوت در ماهیت تحولات اجتماعی دو کشور و سابقه قدیمی‌تر تغییرات مدرنیته در بریتانیا را نشان می‌دهد که در ایران بیشتر به صورت مظاهری از مدرنیزاسیون به وقوع پیوست. پژوهش حاضر از نوع کیفی و شیوه توصیفی با رویکرد مطالعات تطبیقی هنر است. یافته‌ها نشان می‌دهند که تحولات پوشاک زنان با نقش اجتماعی مورد انتظار از زن معاصر در ایران مطابقت ندارد. تحولات پوشاک زنان در بریتانیا در پی تلاش برای کسب آزادی‌های مدنی بیشتر، به راحت‌تر، آزادتر و متنوع‌تر شدن لباس‌ها انجامید؛ اما در ایران تغییرات لباس زنان تقلیدی بود و تناسبی با تحولات اجتماعی نداشت؛ به گونه‌ای که بیشترین تغییرات در لباس اندرونی زنان حاصل شد که تحت تأثیر عواملی چون واردات بی‌رویه منسوجات متنوع و گاه ارزان قیمت، ورود چرخ خیاطی و... به نمونه‌های غربی مانند: پیراهن، بلوز دامن، کت و دامن و... تبدیل گردید و لباس بیرونی زنان قاجار هم‌چنان چادر، چاقچور و روبنده، منطبق با عرف جامعه بود؛ به عبارتی زنان اروپایی لباس خود را در سازگاری با فعالیت‌های اجتماعی تغییر دادند، ولی زنان قاجار نتوانستند در تقابل با عرف جامعه به تغییر لباس اجتماعی خود دست پیدا کنند.

کلیدواژگان: لباس زنان، قاجار، مشروطه، جنگ جهانی اول.

۱. استادیار گروه طراحی پارچه و لباس، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران.

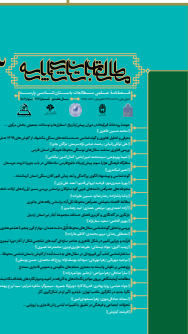
Email: kiafar2009@gmail.com

ارجاع به مقاله: کیاوش، فرشته، (۱۴۰۲). «تحولات اجتماعی و فرهنگی در تطبیق با تغییرات لباس زنان قاجاری و اروپایی سال‌های ۱۹۰۰-۱۹۲۵ م. ۱۲۷۹/۱۳۰۴ ه.ش. (مطالعه موردی پوشش زنان تهران و لندن)». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۷ (۲۳): ۳۷۷-۴۰۲. (<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.7.23.377>)

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp/browse.php?a_id=608&sid=1&slc_lang=fa

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

شیوه‌های مختلف هنری در تمامی رشته‌ها که پوشاک را نیز شامل می‌شود، به بسیاری از تحولات، از جمله: تحولات سیاسی، فلسفی، ادبی، اجتماعی و... وابسته است؛ به این ترتیب، هر اثری را که زیرمجموعه فعالیت هنری قرار گیرد، می‌توان نوعی انتزاع دانست؛ انتزاعی از بازنمای جهان پیرامون سوژه با تمام ویژگی‌هایش. بر این اساس، هنر و زیرمجموعه‌هایش همواره سیستمی از روابط است؛ روابطی با جامعه، سیاست، فرهنگ و... (اسپور، ۱۳۸۳: ۸-۲). روابط و تأثیرپذیری تحولات تاریخی بر پوشاک زنان قاجار همواره از موضوعات مورد بحث بوده است، اما تطبیق آن با وقایع و تحولات پوشاک زنان در اروپا در دوره زمانی مشابه تاکنون کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در اوایل قرن بیستم میلادی وقوع رویدادهایی مهم، جامعه بریتانیا و ایران را دستخوش تحولات عمده‌ای در جایگاه اجتماعی زنان ساخت. هم در ایران و هم در بریتانیا در پی ورود زنان به عرصه فعالیت‌های اجتماعی، می‌توان تلاش‌های هویت‌زای ایشان را جهت گذار از شرایط سنتی به فصلی مدرن و ظهور اندیشه‌های تجددگرایانه مشاهده کرد که در بارزترین عرصه، پوشاک را دستخوش تغییر قرار داد؛ البته دلایل و زمینه‌های تحولات پوشاک زنان در دو شهر لندن و تهران متفاوت بود، اما به نتیجه مشابهی در کنار گذاردن پوشش سنتی منجر شد. هدف این پژوهش بررسی زمینه‌های اجتماعی دو جامعه ایران و بریتانیا طی سال‌های ۱۹۲۵-۱۹۰۰ م. و تحلیل جایگاه اجتماعی زنان جهت تطبیق تحولات پوشاک ایشان در ارتباط با بستر و زمینه اجتماعی است.

پرسش و فرضیه پژوهش: پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که، تحولات اجتماعی زنان تهران و لندن در بازه زمانی مورد نظر، که هر دو در جهت گذار از سنت و تثبیت جایگاه زن معاصر بوده، تا چه اندازه در سبک پوشش آن‌ها مؤثر واقع شده و معنای نزدیک‌تری به زن مدرن را به وجود آورده است؟ فرضیه احتمالی حاکی از آن است که تفاوت در ماهیت تحولات اجتماعی دو کشور و سابقه قدیمی‌تر تغییرات مدرنیته در بریتانیا که در ایران بیشتر به صورت تحولاتی از نوع مدرنیزاسیون به وقوع پیوست، عملاً تغییرات پوشاک زنان ایرانی را نیز در بستر تلاش برای مدرن‌سازی و تقلید نشان می‌دهد و به عبارتی، تحولات پوشاک زنان با نقش اجتماعی مورد انتظار از زن معاصر در ایران مطابقت ندارد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر از نوع کیفی و شیوه توصیفی است. رویکرد آن مطالعات تطبیقی هنر است و از آن طریق مدل تحلیلی پژوهش استخراج شده است. خصوصیت شناخت‌شناسی تطبیقی و دلیل انتخاب آن در این پژوهش آن است که در این نوع از تحلیل موضوعات مختلف در عرض یک‌دیگر بررسی می‌شوند و این ویژگی افق‌های تازه‌ای را در مقابل محققان تطبیقی می‌گشاید. با توجه به هم‌عرض بودن بازه زمانی و موضوع پوشاک زنان در ایران و انگلیس در این پژوهش، این مدل تحلیلی انتخاب شده است.

پیشینه پژوهش

مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی سبک پوشش زنان» از «آدمیان» و همکاران (۱۳۹۱) با ترکیب ابعاد پوشش زنان، چهار سبک پوششی استخراج کرده و تحلیل جامعه‌شناختی هریک نیز ارائه شده است. این پژوهش از جهت تأکید بر ارتباط پوشش و عوامل اجتماعی اهمیت دارد. مقاله «زمینه‌مندی اجتماعی- فرهنگی موضوعات و آثار در پژوهش‌های تطبیقی هنر» از «جاوید صباغیان» و «سیداحمدی زاویه» (۱۳۹۲)، زمینه و بستر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی‌ای که آثار هنری به آن تعلق دارند را از عوامل مهمی دانسته که وارد مطالعات تطبیقی هنر شده و بر غنای دستاوردهای نظری آن می‌افزاید. مبحث روابط زمینه و شکل (فرم) در آثار هنری، اهمیت توجه به مقوله شکل در مطالعات تطبیقی هنر را توضیح می‌دهد.

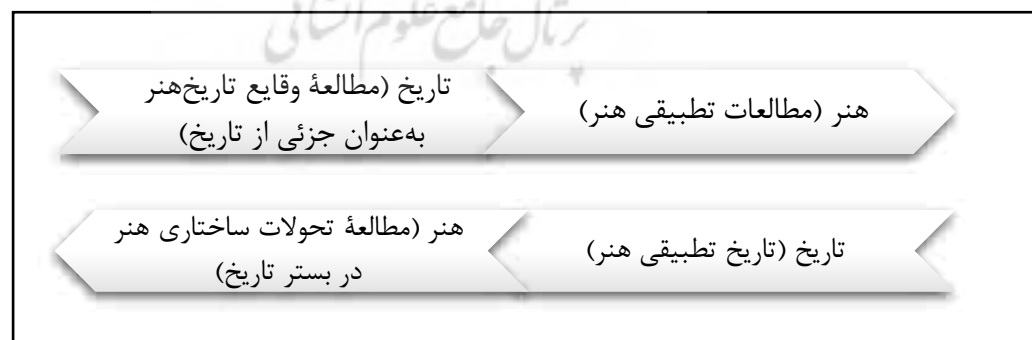
پایان نامه «مطالعه تحولات پوشش ایرانیان در گذر از نیمه دوم دوره قاجار به دوره پهلوی اول» از «گلچین» (۱۳۹۶)، پوشش به مثابه بازتابی از بستر فرهنگی و اجتماعی را مورد تحلیل قرار می‌دهد. این پژوهش با هدف کشف دلالت‌های اجتماعی پوشش قاجار با تکیه بر برخی نظریات نشانه‌شناسی به نگارش درآمده است.

کتاب انسان‌شناسی هنر؛ زیبایی، قدرت، اساطیر از «فکوهی» (۱۳۹۰)، در بخش دوم خود دریافت جامعی از آن‌چه مطالعات زمینه‌ای هنر، در پیوند با موقعیت اجتماعی ارائه داده و مشابه با رویکرد پژوهش حاضر، اهمیت مطالعه بستر و زمینه را در مطالعه هنر و زیرمجموعه‌های آن، که پوشاک را نیز شامل می‌شود، مورد تأکید قرار می‌دهد.

مطالعات تطبیقی هنر و اهمیت آن در پژوهش حاضر

در هر جامعه‌ای، زمینه ارتباطی قدرتمندی میان جامعه، فرهنگ، تاریخ و دیگر جنبه‌های گوناگون زندگی اجتماعی انسان‌ها و هنر و زیرمجموعه‌هایش وجود دارد. هر اثر هنری از این لحاظ با اشیاء طبیعی متفاوت است که به وسیله شخص یا اشخاصی به خصوص، در زمان و جامعه‌ای به خصوص ساخته می‌شود. آثار هنری دارای پدیدآورنده و خاستگاه‌اند (شپرد، ۱۳۷۵: ۱۷۴)؛ به همین دلیل، پایه‌ها و مبادی مطالعات هنری با مباحث تاریخ هنر پیوند یافته است. سبک‌های هنر نماینده تمایلات گروه‌ها، قشرها و طبقات به وجود آورنده آن‌ها هستند (راوردراد، ۱۳۹۰: ۱۱۴). فرآیند شکل‌گیری آثار هنری آن‌چنان با بطن جامعه تنیده است که برخی از اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی هنر مانند «آرنولد هاوزر» (۱۹۷۸-۱۸۹۲) هنر را نسبت به دیگر ساحت‌ها، بیشتر تحت تأثیر عامل اجتماعی می‌دانند (هاوزر، به نقل از: راوردراد، ۱۳۹۰: ۱۱۵). شکل ظاهری آثار هنری و زیرمجموعه‌هایش تابعی از دوره تاریخی است. پس آثاری که در یک زمان (و البته در یک مکان) آفریده شده باشند، عموماً ویژگی‌های مشابهی دارند (گاردنر، ۱۳۹۹: ۱۳).

مطالعه تاریخی می‌تواند شرایط آشنایی با بستر زمانی و مکانی را فراهم کند؛ البته میان «مطالعات تطبیقی تاریخی هنر» و «تاریخ تطبیقی هنر» تفاوت وجود دارد. مطالعات تاریخی باید بین تاریخ و آثار هنری تطبیق‌هایی ارائه دهد. وقایع تاریخی که هم‌زمانی با تحولات سبک و جنبش موردنظر دارند، فاقد اهمیت سبک‌شناسانه و یا جنبش‌شناسانه هستند، بلکه تحولات ساختاری آثار هنری در بستر تاریخی تعیین‌کننده است (تصویر ۱).

تصویر ۱. تفاوت مطالعات تطبیقی هنر و تاریخ تطبیقی هنر در رویکرد به بررسی هنر در بستر زمانی و مکانی (نگارنده، ۱۴۰۰).

Fig. 1. The difference between comparative art studies and comparative art history in the approach to examining art in a temporal and spatial context (Author, 2021).

تاریخ تطبیقی هنر، یکی از گونه‌های پرکاربرد پژوهش‌های هنری است که رویدادها و وقایع هنری را در سرزمین‌های مختلف، به ترتیب تاریخی ادواری رودرروی هم قرار می‌دهد و به این ترتیب امکانی برای پژوهش‌های تطبیقی تاریخی در دسترس می‌گذارد. شناخت‌شناسی تطبیقی به جای آن‌که یک عرصه واحد را مورد مطالعه قرار دهد، در پی مقایسه و تطبیق ساحت‌های مختلف در عرض هم است. شناخت‌شناسی تطبیقی این توانایی را دارد که موضوعات، مفاهیم و ابژه‌های متفاوت را در زمان‌ها و جاهای گوناگون، از زوایای مختلف بررسی کند و سطوح متفاوت شناخت را در کنار یک‌دیگر قرار دهد تا فهمی چندجانبه به دست آید. این دانش، چستی و چرایی پدیده‌ها را فراسوی مرزهای تعیین‌یافته جست‌وجو می‌کند و در مقام مقایسه، افق‌های محدود علوم تخصصی را تاب نمی‌آورد (جاویدصباغیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱) در مطالعات تطبیقی می‌توان وجوه گوناگون سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و... یک پدیده را در تحقیق وارد کرد. به‌گفته «ادوین سوئیفت بالک» (۱۹۲۷-۱۸۵۶ م.)، این یک اصل است که هنرمند محصول زمانه و محیط خویش باشد. هیچ هنرمندی یافت نمی‌شود که بدون وجود تأثیرپذیری به خلق اثری متفاوت از پیشینیان و معاصران خود اقدام کند (Swift Balch & Balch, 1918: 242).

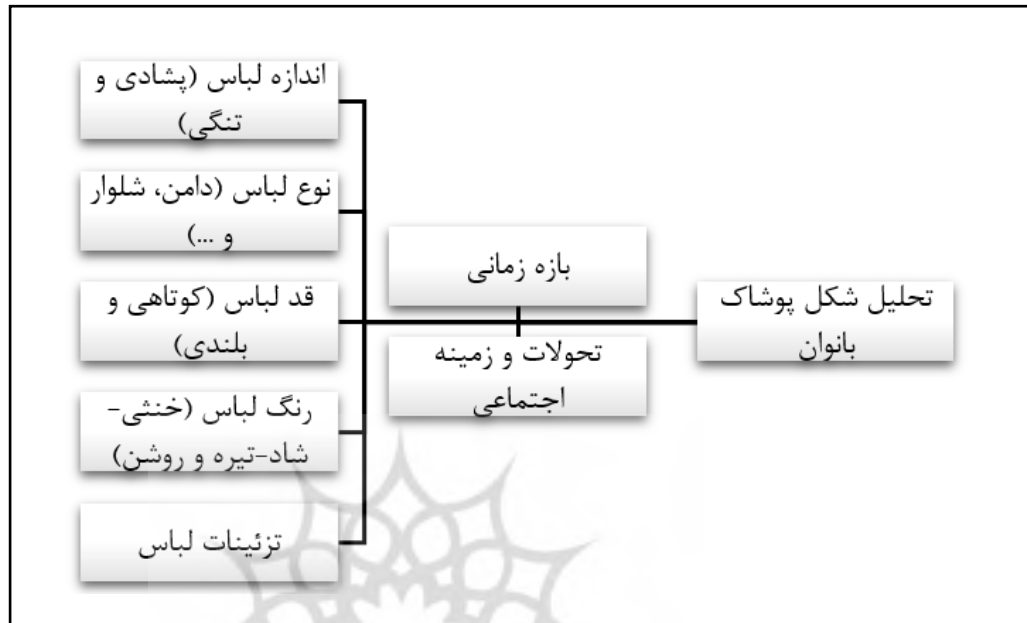
مطالعات تطبیقی هنر، به دلیل وجود امکان کاوش فراسوی مرزهای مشخص تاریخی و جغرافیایی، وارد شدن به فضاها میانه‌ای را میسر می‌سازد و چه بسا ممکن است از قالب‌گذاری‌های تاریخ هنر عبور کند؛ حال آن‌که یک تحقیق تطبیقی تاریخی صرفاً بر یک بازه خاص و محدود تمرکز می‌کند. شناخت تطبیقی هنر به شباهت‌ها و وجوه یکسان پدیده‌های مرتبط با هنر می‌پردازد. زمینه و بستر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی که آثار هنری و زیرمجموعه‌های آن بدان تعلق دارند، از وجوه مهمی است که بر غنای دستاوردهای نظری این نوع پژوهش‌ها می‌افزاید و به درک بهتر و عمیق‌تری از هنر و فرهنگ ملی، منطقه‌ای، قومی و محلی منجر می‌شود. در تحقیق تطبیقی، نه تنها صفات زیباشناختی از زمینه‌های فرهنگی جدا نیست، بلکه این صفات و کیفیات در تعامل پیوسته با محیط اجتماعی-فرهنگی شکل می‌گیرد (جاویدصباغیان و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۲).

تثبیت و شکوفایی دانش تطبیقی با تغییرات و تحولات جهانی به خصوص در دو قرن نوزده و بیستم میلادی ارتباط دارد. به ویژه آن‌که از اواخر دهه نود قرن بیستم میلادی که با عنوان «جهانی شدن» شناخته می‌شود و نقش مهمی در ظهور و ثبوت زمینه‌های مطالعات تطبیقی به واسطه پدید آوردن امکان بده‌بستان‌های میان فرهنگی داشته است (جاویدصباغیان و سیداحمدی زاویه، ۱۳۹۲: ۱۲ و ۱۳). کلیت آثار هنری هریک به نحوی زمان و مکان مشخصی را اشغال می‌کنند و به این صورت در مجموعه نشانه‌گذاری‌های فرهنگی قرار می‌گیرند (فکوهی، ۱۳۹۰: ۱۲۴-۱۲۳). مطالعات تطبیقی هنر، می‌تواند پیوستگی‌های هنر را با موضوعاتی از قبیل: نژاد و اقوام، هویت جنسیتی، الگوی مصرف محصولات فرهنگی در طبقات مختلف اجتماعی، ایدئولوژی‌ها، قدرت و ساخت‌های آن آشکار سازد (جل، ۱۳۸۵: ۷۵).

تحلیل شکل، یکی از روش‌هایی است که می‌تواند به فرآیندهای پذیرش معنا و چگونگی تغییرات معناها و مفاهیم در گذر زمان پی‌ببرد. در مرتبه بعد، رابطه میان ساختارهای فرهنگی و تحلیل شکلی کشف می‌شود و ارتباط معنی کاربردهای مختلف هنر را در زمینه‌های خاص مشخص می‌سازد (Strathern, 1988).

در مطالعه تطبیقی حاضر، پدیده پوشاک زنان ایرانی از دیدگاه شرایط جامعه‌شناختی، با پدیده پوشاک زنان انگلیسی، در زمانی نسبتاً مشابه اما در مکان‌های متفاوت مقایسه می‌شود. این مقایسه تطبیقی از آن‌رو است که ارتباطات و مواجهات بین فرهنگ‌ها، لزوم مطالعه و تحقیق در موضوعات بین فرهنگی را (بر مبنای مقایسه نظام‌مند) نشان می‌دهد (جاویدصباغیان و سیداحمدی زاویه،

۱۳۹۲: ۲۴). با توجه به ویژگی‌ها و ملزومات مطالعه تطبیقی، درمورد موضوع تحولات پوشاک زنان ایران و بریتانیا محدود در دو جامعه شهری لندن و تهران در بازه زمانی موردنظر، می‌توان مدل تحلیلی زیر را جهت تطبیق نهایی هر دو دسته به‌کار برد (تصویر ۲).

تصویر ۲. مدل تحلیلی برای هریک از دسته‌های پوشاک بانوان مورد مطالعه، جهت امکان تطبیق نهایی (نگارنده، ۱۴۰۰).

Fig. 2. Analytical model for each of the studied women's clothing categories, for the possibility of final matching (Author, 2021).

شرایط اجتماعی و جایگاه زنان ایرانی عصر قاجار (۱۹۲۵-۱۹۰۰ م. / ۱۳۰۴-۱۲۷۹ ه. ش.).
 ایران در دوره قاجار درگیر بحران انکارناپذیر ناشی از مواجهه سنت و مدرنیته بود و انقلاب مشروطه (۱۲۸۵ ه. ش.) به مثابه نقطه عطف مواجهه ایرانیان با مدرنیته بود. «این انقلاب خط فارقی میان نهادهای سنتی اداره‌کننده جامعه با نهادهای مدرن در ایران بنیان‌گذار که می‌توان تحولات اجتماعی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی قبل و بعد از این زاویه مورد مقایسه و بررسی قرار داد» (گودرزی، ۱۳۸۵: ۹). تحول پایه‌های اساسی اجتماعی و تغییر زیرساخت‌های ملی و فرهنگی و ایجاد شرایط متفاوت اجتماعی که عملاً به مدرنیزاسیون منتهی شد، بستر مناسبی جهت حضور زنان در جامعه فراهم ساخت و جایگاه آنان را متحول نمود. زنان توانستند به آزادی‌های مدنی دست‌یابند و به دنبال جایگاه و حقوق خود باشند و فعالیت‌های نوینی را در ابعاد گوناگون سیاسی و فرهنگی با هویتی تازه شکل دهند. تأسیس مدارس دخترانه، نشریات، و انجمن‌های زنان، از برجسته‌ترین این فعالیت‌ها است. تهران در این دوران و به عنوان پایتخت، کانون تحولات اجتماعی زنان بود. اولین مدارس دختران در تهران^۳ به شیوه نوین در دوره حکومت «محمدشاه» (۱۲۲۷/۱۲۱۳ ه. ش.)، فرهنگ زنان را از نو ساخت (زاهدزادانی، ۱۳۸۹: ۸۰). تحصیل علم، زنان را با شیوه‌های زندگی و فرهنگ غربی، جغرافیا، تاریخ، سفرنامه‌ها و روزنامه‌ها، بیانیه‌های داخلی و برون‌مرزی و اندیشه‌ها و زندگی هم‌نوعانشان در دیگر نقاط آشنا ساخت و رهرو احقاق حقوق اجتماعی از دست‌رفته‌شان کرد.

رویدادهایی چون تشکیل مجلس مؤسسان و سپس انتخابات مجلس شورا، منشأ گسترش سازمان‌های سیاسی و انتشار روزنامه‌های رادیکال کشور بود (آبراهامیان، ۱۳۹۵: ۱۱۰)؛ به عبارتی پس از انقلاب مشروطه، آرمان‌های انقلاب با گفتمان‌های ترقی خواه درهم آمیخت و شعارهایی چون: برابری و مساوات، آزادی، و حق و حقوق شهروندی، نمی‌توانست نیمی از جامعه را که زنان بودند نادیده انگارد.^۴

به تدریج با تشکیل انجمن‌های زنان، کانون مناسبی برای طرح حقوق زنان به وجود آمد که تأثیر به‌سزایی در دگرگونی هویت از دست‌رفته زنان داشت. زنان باسواد با بهره‌گیری از مطبوعات و اعلامیه‌ها، سایر زنان را در جریان امور قرار می‌دادند (کسری و معتضد، ۱۳۹۷: ۲۱۵-۲۱۴). به موجب این تشکل‌ها، این قشر در شناخت جایگاه و موقعیت خویش در جامعه توانایی‌هایی کسب کردند؛ در واقع انجمن‌ها نخستین گروه‌های منظم زنان بود که برای هدفی خاص شکل گرفت. زنان قاجاری پس از انقلاب مشروطه و با ورود به عرصه‌های اجتماعی در پی هویتی مستقل برای خود بودند.

شرایط اجتماعی جایگاه زنان بریتانیایی در خلال سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۲۵ م.

انگلیس قرن بیستم با دوره «ادواردین»^۵ آغاز شد؛ دوره‌ای که به دلیل شکوفایی انقلاب صنعتی، جامعه شهری در رفاه نسبی بود و زنان جامعه اعیان و اشراف بیشتر اوقات را صرف برگزاری مهمانی و مجالس رقص می‌کردند. توجه به زیبایی و شکل ظاهری از مشخصات این قشر بود. در جامعه شهری و روستایی زنان به کارهای درجه پایین مشغول بودند و تأمین بخشی از مخارج خانواده را برعهده داشتند؛ هم‌چنین زنانی بودند که به فعالیت‌های اجتماعی زنان مشغول بودند و جنبش فمینیسم با شدت بیشتری فعال شد. در رویکرد فمینیسم این عقیده نهفته است که زنان به دلیل جنسیتشان، اسیر بی‌عدالتی هستند (زیبایی‌نژاد و سبحانی، ۱۳۸۱: ۸). این گروه از زنان خواستار حقوق مساوی خود با مردان، از جمله -حق رأی- بودند (Smith, 2010). وقوع جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴ م.) سبب شد تا زنان انگلیسی با از خود گذشتگی وارد آن شده و با تفکرات فمینیستی، وطن پرستی و وفاداری خود را به کشورشان نشان دهند. بی‌دلیل نبود که «سرانجام در سال ۱۹۱۸ م. حق رأی به زنان بریتانیایی داده شد و اولین زن به‌عنوان نماینده مجلس نیز وارد پارلمان شد» (Purvis & Hannam, 2021: 97).

جنگ جهانی اول، نقش کاتالیزوری^۶ را داشت که زمینه را برای حضور زنان در فعالیت‌هایی با رنگ و بوی مردانه فراهم ساخت. هم‌چنین زنان توانستند علاوه بر اشتغال در زمینه‌های خدماتی، صنعتی، حضور در خطوط جبهه و... در زمینه علمی نیز پیشرفت کنند. حضور زنان در دانشگاه‌ها پررنگ بود و این امر به قوی شدن پشتوانه علمی آنان منجر شد (وحیدی‌راد، ۱۳۹۷: ۱۵۸). نقش زنان در جامعه انگلیس با جهشی چشم‌گیر از زن سنتی به زن مدرن به‌وقوع پیوسته بود. پس از جنگ کلوب‌های شبانه، پررونق شده و زنان از مشتریان این مکان‌ها بودند. زنان با فعالیت‌های اجتماعی خود در طول جنگ، از اعتماد به نفس بیشتری برخوردار شده و به‌نظر می‌رسد از شرایط نسبتاً مطلوبی تا سال ۱۹۲۵ م. برخوردار بودند.

آن‌چه در جدول ۱، درج شده، نشان‌گر شرایط اجتماعی و جایگاه زنان در دو جامعه متفاوتی است که از قضا زنان این دو جامعه در مقطع زمانی قیدشده تا حدودی با یک‌دیگر در ارتباط بوده‌اند. وقوع دو جریان متفاوت انقلاب مشروطه در ایران و جنگ جهانی اول در اروپا، عاملی مهم در تغییر جایگاه زنان ایران و بریتانیا بود و این تغییرات ناخواسته بر سبک پوشش زنان این دو جامعه، به‌خصوص در شهرهای تهران و لندن تأثیر گذاشت. در تحلیل این بستر، زنان در انگلیس به‌واسطه کسب حق رأی و حضور در پارلمان، گذار خود از سنت به مدرنیته را به پایان رساندند، اما

جدول ۱. وقایع مهم سیاسی-اجتماعی در ایران و انگلستان طی سال‌های ۱۳۰۴-۱۲۷۹ (۱۹۲۵-۱۹۰۰)، (نگارنده، ۱۴۰۰).

Tab. 1. Important socio-political events in Iran and England during the years 1304-1279 (1925-1900), (Author, 2021).

ایران	بریتانیا
وقوع انقلاب مشروطه ۱۲۸۵ش/۱۹۰۶	وقوع جنگ جهانی اول ۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش
تأسیس مدارس دخترانه از سال ۱۲۸۶ش/۱۹۰۷	شدت یافتن جنبش فمینیستی از شروع قرن بیستم به بعد
تأسیس نشریات مخصوص به زنان از سال ۱۲۸۹ش/۱۹۱۰	اعطای حق رأی به زنان انگلیس ۱۹۱۸م/۱۲۹۷ش
ایجاد تشکل‌ها و انجمن‌های مخصوص به زنان ۱۲۸۶ش/۱۹۰۷	ارتقاء سطح علمی زنان در بخش دانشگاهی ۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش به بعد
هویت‌یابی اجتماعی زنان ایرانی در پی آگاهی از جایگاه زنان اروپایی	حضور پررنگ زنان در باشگاه‌های مختلط و کلوپ‌های شبانه ۱۹۱۸م/۱۲۹۷ش

زنان در ایران هم‌چنان در مرحله گذار به سر می‌برده‌اند و بسیاری از حقوق و تحولات زنان مدرن برای آن‌ها حاصل نگشته بود.

پوشش زنان انگلیس طی سال‌های ۱۹۲۵-۱۹۰۰م.

- قرن بیستم تا قبل از جنگ جهانی اول

در اوایل قرن بیستم، تحت تأثیر انقلاب صنعتی و رونق اقتصادی، رفاه نسبی وجود داشت و قدرت مانور در انتخاب لباس سبب برپایی خانه‌های مد و فشن شوهای واقعی شد. این مقطع معروف به دوره ادواردی و نیز دوران زیبا، عصر تظاهر و افراط بود. مهمانی‌های باشکوه و صرف هزینه‌های گزاف برای لباس، به رواج لباس‌های فاخر کمک می‌کرد (Laver, 2009: 213). به همین دلیل در طول سال‌های اولیه قرن بیستم، لباس زنان انگلیس هم‌چنان ادامه مد در اواخر دهه ۱۸۹۰م. بود. در این دوره با استفاده از «کرست‌های سلامتی»، بدن فرم انحنا دار Sمانندی پیدا می‌کرد (تدین، ۱۳۹۱: ۷۰)، (تصویر ۳).

تصویر ۳. لباس زنان با انحنا Sمانند در دهه اول قرن بیستم میلادی (www.thefashionfolks.com).

https://www.thefashionfolks.com/blog/20th-century-fashion-history-1900-1910/(3.2.1400)

Fig. 3. Women's clothes with s-shaped curves in the first decade of the 20th century. https://www.thefashionfolks.com/blog/20th-century-fashion-history-1900-1910/(3.2.1400)

لباس‌ها از تورهایی تهیه می‌شد که به صورت چین از بالاتنه تا پایین بدن ادامه داشت، شب‌هنگام پیراهن‌ها دکلمه بود، اما درطول روز تمامی بدن پوشیده می‌شد. کلاه پردار همراه با شال گردن از تزئینات سر بود. رنگ‌های صورتی روشن، آبی ملایم، ارغوانی یا مشکی با پولک‌دوزی سرتاسری از جنس کرپ، شیفون، گیپور و تور به همراه پارچه‌های اطلس با نوارهای کوچک گل‌دوزی رایج بود، و زنان طبقه متوسط از دوپیس شامل کت بلند به همراه دامن تا مچ پا استفاده می‌کردند که مقرون به صرفه بود.

هم‌زمان با اختراع اتومبیل و محبوبیت دوچرخه، از آنجا که زنان برای دوچرخه‌سواری با دامن مشکل داشتند، از شلوارهای گشادی که در دهه قبل با نام «بلومر»^۷ طراحی شده بود، استفاده کردند (Hibbert, 2005: 8). برای رانندگی نیز مدل‌های متناسب از طریق مجلات پیشنهاد می‌شد؛ لباس‌هایی مقاوم در برابر شرایط جوی، پالتوهای گشاد یقه‌پهن از پوست بز با شلوارهای گشاد^۸ به همراه کلاه قایقرانی^۹، دستکش و پوتین برای رانندگی (Pendergast, 2004: 675)، (تصویر ۴).

تصویر ۴: الف) آگهی تبلیغاتی جهت پوشاک رانندگی زنان (Pendergast, 2004, 675).
Fig. 4. A) Advertisement for adultery driving clothes (Pendergast, 2004, 675).

تصویر ۴. ب) زنی درکنار دوچرخه‌اش (https://silhouettescostumes.com/customer-projects/projects/bailey-phillips-1902-secretary/bailey-phillips-1902-secretary-fashion-women-history/1400-4-1).

Fig 4. b) A woman next to her bicycle (https://silhouettescostumes.com/customer-projects/projects/bailey-phillips-1902-secretary/bailey-phillips-1902-secretary-fashion-women-history/(1400-4-1)).

تا قبل از جنگ جهانی اول، دو رویداد دیگر نوع پوشش زنان را متحول ساخت. در اواخر دهه ۱۹۱۰م. مدل‌هایی که اندام را در تنگنای کمرها قرار می‌داد، جای خود را به لباس‌های راحت‌تری داد. مدل ژوزفینی^{۱۰} خط کمر را به زیر خط سینه انتقال داده و موجب حرکت آزادانه بدن می‌شد (تدین، ۱۳۹۱: ۷۲)، (تصویر ۵).

تصویر ۵. نمونه مدل ژوزفینی، (Hibbert, 2005: 10).
Fig. 5. An example of the Josephine model. (Hibbert, 2005: 10).

سبک دیگری که قبل و بعد از جنگ جهانی اول مورد استقبال زنان ثروتمند قرار گرفت، لباس‌هایی با الهام از فرهنگ شرق بود. از مشخصه‌های این سبک که از فرهنگ چین، مصر، ایران و ژاپن الهام می‌گرفت، می‌توان به: کیمونو، پیژامه‌های ابریشمی، عمامه‌های رنگی و روبنده‌های حریر اشاره کرد که با چاپ‌های رنگی و نواردوزی تزئین می‌شدند و لباس‌های راحتی بودند (Hibbert, 2005: 11)، (تصویر ۶).

تصویر ۶. هیلی جیل بازیگر انگلیسی در پوششی به سبک شرقی - footlightnotes.tumble.com/healy-gill-1897-1973-english-actor-as-he (1400-4-1).

Fig. 6. Hailey Jill, an English actress, in an oriental style dress. footlightnotes.tumble.com/healy-gill-1897-1973-english-actor-as-he (1400-4-1)

- دوران جنگ جهانی اول

جنگ جهانی اول ضربه‌ای هولناک در شروع قرن بیستم میلادی بود که تأثیر انکارناپذیری بر روند مد و تحولات آن در اروپا و خصوصاً انگلیس گذاشت (Laver, 2009: 220). صنعتی شدن، نهضت آزادی زنان، ظهور فرهنگ عامه و جنگ، هریک بر دنیای مد تأثیر گذاشت. در سراسر اروپا زنان در مشاغل عمومی کار می‌کردند و یکی از گلایه‌های آنان، دامن و لباس‌های سنگین بود؛ به همین دلیل پیراهن‌های گشاد، شلوار و یا لباس کار رایج شد. عامل دیگری که بر نوع پوشش زنان تأثیر گذاشت، محدودیت در کاربرد پارچه بود؛ چراکه بعضی از آن‌ها محدود به کاربردهای نظامی می‌شد. به همین دلیل، دامن‌های کوتاه‌تر معمول شد که برای حرکت زنان بهتر بود. در سال ۱۹۱۸م. دولت انگلیس طرحی به عنوان «لباس استاندارد ملی» ارائه داد که شامل یک پیراهن ساده بود که تنها با یک کمربند و قلاب فلزی بر روی بدن بسته می‌شد و این به دلیل نیاز ارتش به پنبه و پشم بود (Pendergast, 2004: 660-661). از آنجا که این لباس فاصله زیادی با آنچه زنان در دوران قبل از جنگ می‌پوشیدند داشت، محبوبیت پیدا نکرد. تغییرات اساسی در پوشش زنان به شکل‌هایی چون دامن‌های بلند و تنگ تا مچ پا همراه با تونیک‌هایی تا زانو اجرا می‌شد (تصویر ۷).

در این دوره، کارخانجات در خدمت تولید البسه نظامی به کار گرفته شدند، هزینه‌های زندگی پایین و شمار کارگران حقوق‌بگیر افزایش یافته بود. با انتشار مجلات مختص زنان با مسائلی در زمینه سلامت و زیبایی، تمایل افراد به سبک‌های تازه و قابل‌تهیه برانگیخته شد. همین امر باعث شد تا روند تولید لباس سرعت بگیرد و مقوله‌ای به نام -تولید انبوه- شکل گرفت. گرچه این امر به انقلاب صنعتی و ماشین بخار برمی‌گردد، ولی در این زمان تأثیر آن بر صنعت تولید انبوه پوشاک مشهود بود. فروشگاه‌های بزرگی که لباس‌های زنانه را با مدل‌های متنوع عرضه می‌کردند، رشد یافت. بانوان طبقات متوسط می‌توانستند به قسمت پوشاک حاضر و آماده فروشگاه‌های بزرگ یا به عمده‌فروشی طراحان مد و لباس تازه‌تأسیس مراجعه کنند و فروشگاه‌های زنجیره‌ای اجناس

تصویر ۷. نمونه‌ای از پوشاک رایج زنان در جنگ جهانی اول / [http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-fashion-1900-1970/\(1400-3-2\)](http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-fashion-1900-1970/(1400-3-2)).

Fig. 7. An example of common women's clothing in the First World War [http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-fashion-1900-1970/\(1400-3-2\)](http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-fashion-1900-1970/(1400-3-2)).

حاضر و آماده را با قیمت‌های مناسب مستقیماً از خود تولیدکنندگان تهیه می‌کردند. تولید ریون به عنوان یک محصول جایگزین به جای الیاف طبیعی از دستاوردهای مهم صنعت نساجی بود که بازار مد را دگرگون ساخت (تدین، ۱۳۹۱: ۷۷-۷۶). با پایان جنگ که مانعی برای ارائه مد بود، پوشاک زنان انگلیس وارد دوره مدرن شد (Laver, 2009: 230).

- پس از جنگ جهانی اول

پس از جنگ کشورهای درگیر از جمله انگلیس در شرایطی سخت و افسرده به سر می‌بردند و جامعه زنان از این قاعده مستثنی نبود. زنانی که در طول جنگ پایه پای مردان در خط مقدم و پشت جبهه حضور داشتند، اکنون به خانه‌ها بازگشته و نسل جوان گویی احتیاج به تخلیه هیجان‌ات فرورودده خود داشت. موسیقی جاز در اوایل قرن بیستم میلادی به مثابه مسکنی برای دختران و زنان جوان پس از جنگ بود. کلوپ‌های رقص و موزیک‌های تند و پرانرژی موج جدیدی از لباس‌های زنانه با اسم «فلاپر»^{۱۱} و با رنگ‌های درخشان، دامن‌های کوتاه، گاه تا زیر زانو و خط کمر پایین را محبوب کرد (Hibbert, 2005: 14). در اواخر دهه ۱۹۲۰م. و با محبوبیت جنبش آرت دکو^{۱۲} این پیراهن‌ها با نقوش الهام‌گرفته از معماری شرق و خاور دور، همراه با تزئینات فراوان آراسته شد و از طیف رنگ‌های متنوعی بهره برد. زنان موی خود را کوتاه و از کلاه‌های کاسه‌ای برای تزئین سر استفاده می‌کردند (تصویر ۸).

تصویر ۸. پیراهن شب زنانه با الهام از آرت دکو، (۱۴۰۰-۳-۲). <http://www.pinterest.Art.deco.fashion1920s>.

Fig. 8. Women's night shirt inspired by Art Deco. (1400-3-2). <http://www.pinterest.Art.deco.fashion1920s>.

تولید انبوه لباس‌های آماده در فروشگاه‌های بزرگ و نیز چرخ‌های خیاطی خانگی این امکان را به زنان داد تا بتوانند انواع مدل‌های ارزان‌تر لباس را تهیه کنند؛ به خصوص آن‌که «در دهه ۱۹۲۰م. انواع پارچه‌های ماشینی مانند تور، ریون، ابریشم مصنوعی با قیمت ارزان در دسترس عموم قرار گرفت» (Hibbert, 2005: 14).

رواج بیشتر سینما و تصویر متحرک نیز در این سال‌ها تأثیرگذار بود (Jacqueline, 2005: 36). فیلم‌های سینمایی به صورت غیرمستقیم نوع پوشش را به خصوص برای زنان دیکته می‌کردند؛ هم‌چنین تعطیلات آخر هفته و تفریحات ورزشی، از جمله گلف و کریکت به بخشی از زندگی زنان و مردان تبدیل شد و سبک کژوال در تعطیلات شکل گرفت. پارچه‌های پشمی، انواع بافت و جوراب‌های ساق بلند در تعطیلات استفاده می‌شد. تعطیلات کنار دریا و ساحل نیز از جمله رویدادهای جدید به شمار می‌آمد و لباس‌های ساحلی شامل تونیک‌های بلند، شلوار و مایوهای یک‌سره، بخشی از زندگی زنان شد (Hibbert, 2005: 14)، (تصویر ۹).

تصویر ۹. زن و مردی در حال گذراندن اوقات فراغت با لباس راحت بازی گلف (Hibbert, 2005: 17).

Fig 9. A man and a woman spending free time in comfortable clothes playing golf. (Hibbert, 2005: 17).

رویدادهای فرهنگی نیز بر سبک پوشش زنان تأثیرگذار بود. کشف مقبره «توتانخ آمون» در سال ۱۹۲۲م. الهام‌بخش پارچه‌هایی شد که از گل لوتوس و رنگ‌های لاجوردی، زرد و سفید پایپروس تولید می‌شد و به تبع آن نیز آرایش چشمان سیاه همانند ملکه مصر شکل گرفت (همان: ۱۷). آن‌چه در این دهه بارز است، گذر زن سنتی به دنیای مدرن است که بخشی از این گذار در نوع پوشش جلوه پیدا کرد، و تولید انبوه، دسترسی آسان به مدل‌های متنوع لباس و رهایی از لباس‌هایی بود که مانند حصاری سخت بدن را دربر می‌گرفتند.

لباس زنان قاجار (۱۹۲۵-۱۹۰۰م. / ۱۳۰۴-۱۲۷۹ ه. ش.)

دهه‌های پایانی حکومت قاجار مقطع حساسی در تاریخ پوشاک ایران خصوصاً برای زنان بود. انقلاب مشروطه، ظهور روشنفکران تجددگرا و قشر تحصیل‌کرده فرنگ‌رفته این آگاهی را از سطح دربار به بطن جامعه گسترش داد.

یکی از دستاوردهای مشروطه ترغیب مردم به استفاده از منسوجات وطنی و پرهیز از اسراف و مصرف بی‌رویه کالاهای خارجی بود. «ملک‌المورخین به مظفرالدین‌شاه پیشنهاد می‌کرد که لباس خود را از منسوجات ایرانی برگزینند تا مردم نیز به تقلید او بپردازند و سراغ اجناس فرنگی نروند. او تشویق بازرگانان به تجارت و رواج کالاهای داخلی را کارساز می‌دانست و پیشنهاد می‌کرد که برک، آستری، شال، ترمه، سلسله، شال شیرازی، خراسانی و کرمانی، پوستین و عبا و چوختا و...»

رایج شود و ورود اجناس مشابه آن از فرنگ و ممالک دیگر ممنوع اعلام گردد» (آدمیت و ناطق، ۱۳۵۶: ۲۶۵). غالب انجمن‌های زنانه نیز یکی از اهداف اصلی خود در مرام‌نامه انجمن، حمایت از منسوجات داخلی و تحریم کالاها و منسوجات وارداتی درج می‌کردند. نشریه شکوفه با تشویق زنان به پوشیدن لباس‌هایی با منسوجات داخلی، تقلید زنان ایرانی را نقد می‌کرد و آن را باعث ذلت و فلاکت می‌دانست. این نشریه برای تهییج احساسات ملی‌گرایانه زنان ایرانی در جهت پوشیدن منسوجات وطنی، مقالات متعددی منتشر می‌کرد و پوشیدن لباس ایرانی را مترادف با شرف و ایرانیت می‌شمرد؛ هم‌چنین به آقایان روحانی و اولیاء امور پیشنهاد می‌کرد تا در پوشش خود و خانواده‌هایشان از پارچه‌های ایرانی استفاده کنند.^{۱۳}

با تمام این اوصاف، واردات بی‌رویه منسوجات به‌همراه ارزانی و تنوع نقش، زنان را به استقبال گسترده از آن‌ها وامی‌داشت، به طوری که منسوجات فرانسوی و انگلیسی مقبول بسیاری از زنان بود و پارچه‌های چیت منقوش برای لباس روزمره زنان کاربرد فراوانی داشت. علاوه بر آن، شرکت در برخی از مجامع انجمن‌های زنانه با چادر و لباس‌های سنتی مقدور نبود و می‌بایست با لباس‌هایی به سبک اروپایی در آن‌ها شرکت می‌کردند. درنهایت «مزمین السلطنه»، «انجمن خواتین» را تأسیس کرد که هدفش اتحاد اعضاء آن در عدم استفاده از منسوجات غربی و وارداتی بود. اما در مورد مدل لباس، تعصبی وجود نداشت؛ به‌گونه‌ای که اونیفورم یک‌شکل به سبک اروپایی برای مدارس مورد توجه بود. چنین انجمن‌هایی تجربه‌ای گسترده و غنی از فعالیت سازمان‌یافته اجتماعی برای فعالان حقوق زن به دست می‌داد، چنان‌که در پی تداوم فعالیت انجمن، گروهی از زنان در صدد تأسیس کارگاه‌های پارچه‌بافی برآمدند^{۱۴} (کرباسی‌زاده، ۱۳۸۴: ۵۸).

اگرچه لباس اندرونی زنان دارای بخش‌های متنوعی بود، ولی مانند قبل اکثراً هنگام بیرون رفتن از خانه خود را زیر چادر می‌پوشاندند و همراه با آن از روبنده و چاقچور استفاده می‌کردند و این متحدالشکل بودن، امتیاز آزادی حضور در اماکن و بازارها را برایشان فراهم می‌کرد. به تدریج روبنده‌ها کنار رفته و چاقچورها نیز جای خود را به جوراب‌های زنانه وارداتی داد. روبنده‌های زنان از مدل‌های قبلی به نقابی مربع‌شکل به نام «پیچه» تغییر یافت. «اوج تبادل اطلاعات و مشاهده آخرین مدل‌ها، در زمان سال نو بود که طی آن صدها زن برای ادای احترام به خانواده سلطنتی به دربار می‌آمدند. در چنین روزهایی لباس زنان زیبا و رنگارنگ بود» (شهشهانی، ۱۳۹۵: ۷۷). در اواخر دوره قاجار چادرکمری جایگاه ویژه‌ای نزد زنان دربار داشت. پس از ملاقات خانم‌های درباری با همسران غربی‌ها، چادرنماز زنان به دامن کمری تبدیل شد. این شیوه دامن از سبک‌های انگلیسی بود. شکل ظاهری دامن جدید به‌گونه‌ای بود که با دکمه و سنجاق‌های تزئینی روی کمر بسته می‌شد و در مواقع غیرضروری به پشت سر می‌افتاد تا حالت دامن بلندی به خود بگیرد. «چادرکمری از جنس پارچه زری، مخمل، ترمه کشمیری و فاستونی‌های فرنگی بود که با دکمه و مادگی و سنجاق به کمر می‌بستند» (نجمی، ۱۳۹۵: ۴۴). پارچه چادرکمری اگر لخت بود، زیر آن شلوار چین‌دار پوشیده می‌شد. تنوع پارچه‌های به‌کار رفته در این چادرها حکایت از حجم گسترده واردات منسوجات اروپایی دارد، از دانتل‌های گران‌قیمت تا انواع چیت‌های نقش‌دار (تصویر ۱۰). لباس اندرونی زنان نیز از فرم سنتی خارج شده و شکل و شمایل اروپایی به خود گرفته بود. ورود چرخ خیاطی در رواج این نوع پوشش نقش عمده‌ای داشت. «سوغات مظفرالدین‌شاه از اروپا یک خیاط قفقازی با ده دستگاه چرخ خیاطی بود تا لباس درباریان را با ماشین خیاطی بدوزد. این امر زمینه رواج مدهای خارجی را در ایران فراهم ساخت و به تدریج کت و شلوار و بلوز و دامن جای عبا، ردا، سرداری و بالاپوش را گرفت» (ملکی‌زاوش، ۱۳۷۰: ۱۵۳-۱۵۲). فراوانی منسوجات وارداتی به‌همراه چرخ خیاطی، زنان را با تنوعی از مدل‌های اروپایی مواجه ساخت که می‌توانستند بدون احتیاط از دورریز پارچه، مدل‌سازی کنند و بدوزند. اقلیت‌های مذهبی، خصوصاً ارامنه الگوهای پوشاک

تصویر ۱۰. زنان حرمسرا در عهد مظفری با چادرکمری از انواع پارچه‌ها (مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر ایران).

Fig. 10. Women of the harem during Mozafari's era with a loincloth made of various fabrics (photo center of the Institute of Contemporary Studies of Iran).

غربی را به خیاطان ایرانی یاد دادند (محمدی، ۱۳۹۷: ۵۲). در دوره «محمدعلی شاه» و «احمدشاه»، پیراهن‌ها دارای الگوها و برش‌های غربی شدند. پیراهن و چادرنمازی جای خود را به پیراهن‌هایی یک تکه و بلند داد که بلندی آن برحسب مد روز تغییر می‌کرد. همراه با الگوی پیراهن‌ها، جنس آن‌ها نیز به پارچه‌های وارداتی تغییر کرد (ذکاء، ۱۳۳۶: ۴۰).

زنان از دامن‌های کوتاه معمولی کمتر استقبال می‌کردند. زیردامنی، و برروی آن دامن‌هایی که پشت آن برجسته و پیش آن افتاده‌تر و بلندتر بود، می‌پوشیدند. «بلندی دامن به حدود دوازده اینچ و پهنای آن به هشت یارد می‌رسد، زیردامنی سفیدرنگ و رنگ دامن با نیم‌تنه‌ها هماهنگی دارد. جنس آن چیت نقش‌دار، زری یا دبیت ابریشمی گل‌دار است. همراه با این دامن‌های نه‌چندان بلند، شلوارهای بلند و تنگ و سیاه یا سفید به پا می‌کنند، زنان مسن‌تر دامن‌های بلندتر می‌پوشند. چارقد زنان مرفه یا از جنس پارچه پشت‌نمای سفارشی سفید یا پارچه نازکی با طرح‌های مربع‌شکل و یا از پارچه‌ای است که با ابریشم رنگی یا نخ طلایی یا نقره‌ای برودری دوزی شده است. اغلب آهاردار است و به‌گونه‌ای شکل داده می‌شود که به خوبی روی سر قرار می‌گیرد (رایس، ۱۳۶۶: ۱۱۸). در مستندات که برجای مانده، دیگر کمتر به تصاویری از شلیته، پیراهن، شلوار و چادرکمری برمی‌خوریم و جای آن‌ها را پیراهن‌های بلند و یک‌سره گرفته بود. کت، ژلیت و بلوز با انواع مدل‌های اروپایی جایگزین ارخالق و نیم‌تنه شد. جوراب‌های بلند ماشینی که آن‌ها هم وارداتی بود جای شلوارهای کشی را گرفت. «کولیور رایس» در سفرنامه‌اش، آنجایی که درباره شرایط پوشش و سطح فرهنگی زنان است، می‌نویسد: «یکی از آشنایانم زنی بود تحصیل‌کرده، و از نظر توانایی‌های فکری و یدی شایسته، و سردبیر روزنامه‌ای بود، کمی فرانسه هم می‌دانست. خیاطی می‌کرد و بی‌هیچ زحمتی می‌توانست دامن یا کت یا پیراهنی پارسی بدوزد (همان: ۴۷). در تصاویر ۱۱ تا ۱۴ نمونه‌هایی از لباس زنان در اواخر دوره قاجار قابل مشاهده است که شمایی اروپایی با پارچه‌های وارداتی دارند.

تصویر ۱۲. (چپ) دخترانی در اواخر دوره قاجار (مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر شماره آرشیو: ۱۳۱۲۷۶-۲۷۵ م.).

Fig. 12. (Left) Girls at the end of the Qajar period (Photo Center of Contemporary Studies Institute, archive number: 275-131276).

تصویر ۱۱. (راست) نمونه کت و دامن به سبک اروپایی با پارچه‌های وارداتی (مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر شماره آرشیو: ۱۳۱۲۷۶-۲۷۵ م.).

Fig. 11. (Right) Sample of European style coat with imported fabrics (Photo Center of Contemporary Studies Institute, Archive No.: 275-131276).

تصویر ۱۴. (چپ) دو دختر در اواخر دوره قاجار، (مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر شماره آرشیو: ۱۳۱۲۸-۲۷۵ م.).

Fig. 14. Picture 14. (Left) two girls at the end of the Qajar period. (Photo Center of Institute of Contemporary Studies, archive number: 275-13128 AD).

تصویر ۱۳. (راست) یک دختر در اواخر دوره قاجار، (فرید، ۱۳۸۸: ۶۵۲).

Fig. 13. (Right) A girl at the end of the Qajar period, (Farbad, 1388: 652).

استفاده از ساق دست و چکمه‌های بنددار همان‌گونه که در تصویر ۱۲ مشاهده می‌شود، در اواخر دوره قاجار رایج بود. جای چاقچور را چکمه گرفته بود. به‌کارگیری تزئینات بر روی پارچه پیراهن در تصویر ۱۳ و نواردوزی پای دامن و پیش‌سینه مشخص است.

تصویر ۱۵. چادرکمری با حاشیه گلدوزی شده (مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر، شماره آرشیو: ۱۳۱۲۷۳-۲۷۵).

Fig. 15. A chador-kamri with an embroidered border (Photo Center of Contemporary Studies Institute, archive number: 275-131273).

نتیجه‌گیری

تأثیر شرایط و زمینه‌ها در شکل‌گیری پدیده‌های مختلف اجتماعی و مشخصاً پوشاک زنان به‌عنوان واکنشی نسبت به مدرنیسم در نقاط مختلف دنیا متفاوت بوده است. به‌نظر می‌رسد در کشورهای دارای فرهنگ‌های کهن چون ایران، چالش‌های فرهنگی بیشتر و عمیق‌تری در مواجهه با پدیده مدرنیسم به‌خصوص در زمینه پوشاک زنان وجود داشته است. در ایران ساختارهای فرهنگی انسجام‌یافته در برابر پوشاک‌های جدید واکنش نشان می‌داده است. سیر تحول پوشاک زنان در بسیاری از کشورهای در حال توسعه در عبوری همیشگی از سنت به مدرنیسم نهادینه شده و خود را در پوشاک زنان نشان می‌دهد.

هدف این پژوهش بررسی زمینه اجتماعی دو جامعه ایران و بریتانیا (لندن و تهران) طی سال‌های ۱۹۲۵-۱۹۰۰ م. و تحلیل جایگاه اجتماعی زنان جهت تطبیق تحولات لباس آن‌ها در ارتباط با بستر و زمینه اجتماعی بوده است. گرچه تفاوت ساختار اجتماعی میان دو جامعه موردنظر قابل‌توجه است، اما با مقایسه شرایط اجتماعی آن‌چه به‌نظر می‌رسد، شباهت جایگاه زنان در جامعه قاجار و بریتانیا قبل از وقوع دو رخداد جنگ جهانی اول و انقلاب مشروطه است. قبل از این رویدادها، زنان در جایگاه سنتی و بیشتر در خانه بودند. وقوع انقلاب صنعتی سبب شده بود تا زنان در جامعه بریتانیا زودتر از زنان ایرانی وارد فعالیت‌های اقتصادی مدرن شوند. در ایران، پس از انقلاب مشروطه، زنان احقاق حقوق اجتماعی را یکی از اهداف خود قرار داده و با ورود به عرصه فعالیت‌های اجتماعی چون تأسیس مدارس، نشریات مخصوص زنان و برپایی انجمن‌های زنانه

به دنبال اثبات مقام و جایگاه خود برآمدند. هم‌زمان، آگاهی از جایگاه زنان اروپایی و هم‌چنین تبلیغات انواع پوشاک و منسوجات در نشریات، طرف‌داران لباس‌های فرنگی زنانه را افزایش داد. هرچند تشکل‌های زنانه اکثراً یکی از اهدافشان را ترویج پارچه‌های وطنی و تحریم منسوجات فرنگی ذکر می‌کردند، اما حساسیتی بر مدل لباس‌ها نبود و ورود ابزاری چون چرخ خیاطی و واردات منسوجات منقوش و ارزان‌قیمت، شوق دوختن انواع پیراهن و کت‌ودامن و را در زنان بیدار کرد. در اروپا، جنگ جهانی اول سبب شد تا پوشش زنان به لباس‌های ساده و راحت‌تری تبدیل شود، و صرفه اقتصادی بیشتر مدنظر قرار گرفت، تا جایی‌که دولت بریتانیا پیشنهاد لباس استاندارد ملی را داد. با پایان جنگ، زنان با دریافت حق رأی به برابری بیشتر حقوق خود با مردان می‌اندیشیدند و این تغییر حتی در نوع پوشش زنان مشهود بود، به طوری‌که شلوار محبوبیت پیدا کرد (جدول ۲).

جدول ۲. سیر تحولات اجتماعی و تحولات لباس طی سال‌های ۱۹۰۰-۱۹۲۵م. در انگلیس و ایران (نگارنده، ۱۴۰۰).

Tab. 2. The course of social developments and changes in clothing during the years 1900-1925 in England and Iran (Author, 2021).

ایران ۱۲۷۹ش-۱۳۰۴ش		انگلیس ۱۹۰۰م-۱۹۲۵م	
تحولات اجتماعی	تحولات لباس	تحولات لباس	تحولات اجتماعی
<p>وقوع انقلاب مشروطه ۱۲۸۵ش/۱۹۰۶</p> <p>تأسیس مدارس دخترانه از سال ۱۲۸۶ش/۱۹۰۷</p> <p>تأسیس نشریات مخصوص به زنان از سال ۱۲۸۹ش/۱۹۱۰</p> <p>ایجاد تشکل‌ها و انجمن‌های مخصوص به زنان ۱۲۸۶ش/۱۹۰۷</p> <p>هویت‌یابی اجتماعی زنان ایرانی در پی آگاهی از جایگاه زنان اروپایی</p>	<p>تاکید و تلاش بر استفاده از منسوجات داخلی توسط انجمن‌های زنان رواج یونیفرم متحدالشکل برای مدارس دختران همچنان چادر به عنوان لباس اجتماع همراه با روپنده (پیچه) مرکزیت لباس زنان در برابری در تبادل اطلاعات مد زنانه به خصوص در ایام عید نوروز</p> <p>ابداع چادر کمری تحت تاثیر لباس زنان غربی با پارچه و رنگ و نقش‌های متنوع تبدیل تدریجی لباس سنتی زنان به لباس اروپایی با ورود چرخ خیاطی تغییر الگو و برش پیراهن‌های زنانه به پیراهن‌های یک تکه و بلند متناسب با مد روز</p> <p>عدم استقبال تدریجی از دامن‌های کوتاه سنتی و تمایل به دامن‌هایی با زیردامنی با پشت برجسته از پارچه‌های نقش‌دار روال کت، جلیقه و بلوز به جای ارخالق و نیم تنه همراه با جوراب‌های بلند وارداتی رواج ساق دست و نواردوزی روی پیراهن و چکمه به جای چاقچور</p>	<p>۱۹۱۴-۱۹۰۰ در ابتدا ادامه مد فاخر ۱۸۹۰ و رواج فرم S در لباس رواج استفاده از شلوار به دلیل محبوبیت رانندگی و دوچرخه سواری در بین زنان لباس‌های متناسب فعالیت فیزیکی مدل ژوزفینی برای حرکت راحت تر بدن الهام از سبک لباس‌های شرقی</p> <p>۱۹۱۸-۱۹۱۴ مشاغل عمومی زنان و ابداع لباس‌های گشاد کار محدودیت پارچه و رواج دامن‌های کوتاه تر با امکان مانور بیشتر رواج دامن‌های تنگ و بلند تا میچ پا همراه با تونیک‌هایی تا زانو</p> <p>۱۹۲۵-۱۹۱۸ رواج پیراهن فلاپر (رنگ‌های درخشان، دامن کوتاه، خط کمر پایین و نقوش تزئینات فراوان) تهیه ارزان تر لباس‌های زنانه در پی تولید چرخ خیاطی خانگی و پارچه‌های ماشینی ارزان مد کژوال در پی رونق تعطیلات آخر هفته و تفریحات ورزشی و لباس‌های ساحلی تاثیر کشفیات تاریخی مصر بر نقش پارچه‌ها</p>	<p>وقوع جنگ جهانی اول اول ۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش</p> <p>شدت یافتن جنبش فمینیستی از شروع قرن بیستم به بعد</p> <p>اعطای حق رأی به زنان انگلیس ۱۹۱۸م/۱۲۹۷ش</p> <p>ارتقاء سطح علمی زنان در یخش دانشگاهی ۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش به بعد</p> <p>حضور پررنگ زنان در باشگاه‌های مختلط و کلوپ‌های شبانه ۱۹۱۸م/۱۲۹۷ش به بعد</p>

با توجه به جدول ۲، در پاسخ به پرسش پژوهش می‌توان این مسأله را مطرح کرد که تحولات پوشاک زنان قاجار در این بازه زمانی به تلاشی برای نمود مدرنیزاسیون در پوشش و سبک زندگی محدود بوده است. زنان این دو منطقه در بازه زمانی مورد نظر تفاوت‌هایی در پوشش خود به وجود آوردند؛ به‌گونه‌ای که تحولات پوشاک زنان در بریتانیا در پی تلاش برای کسب آزادی‌های مدنی بیشتر، به راحت‌تر، آزادتر، متنوع و رنگین‌تر شدن لباس انجامید، اما در ایران تغییرات لباس زنان تقلیدی بود و تناسبی با تحولات اجتماعی نداشت؛ به‌گونه‌ای که بیشترین تغییرات در لباس اندرونی زنان حاصل شد که تحت تأثیر عواملی چون واردات بی‌رویه منسوجات متنوع و گاه ارزان قیمت، ورود چرخ خیاطی و... به نمونه‌های غربی مانند پیراهن، بلوز دامن، و کت و دامن تبدیل گردید و لباس بیرونی زنان قاجار هم‌چنان چادر، چاقچور و روبنده، منطبق با عرف جامعه بود؛ به عبارتی، زنان اروپایی لباس خود را در سازگاری با فعالیت‌های اجتماعی تغییر دادند، ولی زنان قاجار نتوانستند در تقابل با عرف جامعه به تغییر لباس اجتماعی خود دست پیدا کنند. یکی دیگر از نشانه‌های عدم تطابق تحولات برابری طلبانه اجتماعی زنان مدرن لندن و زنان در حال گذار تهران، میزان استفاده از پارچه بود؛ به‌گونه‌ای که زنان تهران در دوخت لباس‌هایشان به دلیل ارزان بودن پارچه، از کاربرد زیاد پارچه پرهیز نداشتند و علاوه بر آن، تولیدکنندگان بزرگ پوشاک انبوه همچون نمونه‌های بریتانیایی برای عرضه لباس‌های مقرون به صرفه در ایران به وجود نیامد. این امر را می‌توان به عدم فعالیت جدی زنان در اجتماع مرتبط دانست؛ بدین ترتیب فرضیه پژوهش نیز مورد تأیید قرار می‌گیرد که تفاوت در ماهیت تحولات اجتماعی دو کشور و سابقه قدیمی‌تر تغییرات مدرنیته در انگلیس که در ایران بیشتر به صورت تحولاتی از نوع مدرنیزاسیون بود، عملاً تغییرات پوشاک زنان ایرانی را در بستر تلاش برای مدرن‌سازی و تقلید، آن هم در فضای اندرونی نشان می‌دهد که با نقش اجتماعی مورد انتظار از زن معاصر مطابقت ندارد. در نهایت تحلیل تطبیقی ویژگی‌های فرمی و شکل لباس زنان انگلیسی و ایرانی در بازه زمانی مورد نظر در تصاویر ۱۶ و ۱۷، ارائه شده است.

پی‌نوشت‌ها

1. Abstraction
2. Globalisation
۳. از اولین مدارس دخترانه‌ای که توسط زنان ایرانی و برای دختران ایرانی تأسیس شد می‌توان به «مدرسه دوشیزگان» ۱۲۸۵ ه.ق. و بعد «مدرسه ناموس» اشاره داشت (زاهدزاهدانی، ۱۳۸۹: ۸۰).
۴. دانش اولین نشریه هفتگی به سردبیری خانم دکتر «کجال» در سال ۱۳۲۸ ه.ق. منتشر شد که بیشتر توصیه‌هایش مربوط به امور بهداشتی بود (ترابی‌فارسانی، ۱۳۹۵: ۷۴). نشریات بعدی در این زمینه به عرضه‌های اجتماعی و سیاسی نیز وارد شدند.
5. Edvardian
۶. کنشیار (Catalyst)
۷. شلوار بلومر (Bloomer) به نام «امیلیا بلومر» مبارز حقوق زنان اواخر قرن هجدهم میلادی گرفته شده بود (Hibbert, 2005: 8).
۸. پانتالون
9. Yachting hat
10. Josephine
11. Flapper
12. Art Deco
۱۳. در شماره ۲۱ نشریه شکوفه آمده: «مگر در پارچه‌های لطیف یزد، کاشان چه ضرری مترتب است و در مخمل‌های پوسیده فرنگستان چه نفعی متصور است که صرف نظر از منسوجات وطنی کرده‌ایم؟» (مزمین السلطنه، شماره ۲۱، سال دوم: ۳).
۱۴. به طور مثال، «صدیقه دولت‌آبادی» در سال ۱۳۳۶ ه.ق. شرکت «خواتین» اصفهان را به صورت تعاونی در اصفهان تأسیس کرد (کرباسی‌زاده، ۱۳۸۴: ۵۸).

تصاویر ۱۶ و ۱۷. تطبیق تحولات پوشاک بانوان ایرانی و انگلیسی در بازه زمانی ۱۹۰۰م-۱۹۲۵م-۱۹۰۰م-۱۳۰۴ش-۱۲۷۹ش، (نگارنده، ۱۴۰۰).
Fig. 16 & 17. Comparison of changes in Iranian and English women's clothing in the period 1925-1900 AD-1304-1279 AD, (Author, 2021).

کتابنامه

- آبراهامیان، یرواند، (۱۳۹۵). ایران بین دو انقلاب. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی ولیلایی، تهران: نشر نی.
- آدیمان، مرضیه؛ عظیمی هاشمی، مژگان؛ و صنعت شرقی، نادر، (۱۳۹۱). «تحلیل جامعه‌شناختی سبک پوشش زنان». نشریه زن و جامعه، ۴: ۱۸۶-۱۶۱
- آدمیت، فریدون؛ و ناطق، هما، (۱۳۵۶). افکار اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ایران در آثار منتشرنشده دوران قاجار. تهران: نشر آگاه.
- اسپور، دنیس، (۱۳۸۳). انگیزه آفرینندگی در سیر تاریخی هنرها. ترجمه امیرجلال الدین اعلم، تهران: انتشارات نیلوفر با همکاری انتشارات دوستان
- ترابی فارسانی، سهیلا، (۱۳۹۵). «زن و تحول گفتمان از خلال نشریه‌های زنان (از مشروطه تا پهلوی)». تاریخ اسلام و ایران، ۲۶ (۳۰: ۱۲۰): ۹۲-۶۹.
- تدین، آیدا، (۱۳۹۴). گرایش‌های طراحی لباس. تهران: انتشارات کتاب آبان
- جاویدصباغیان، مقداد؛ سیداحمدی زاویه، سعید، (۱۳۹۲). «درآمدی بر مطالعات تطبیقی هنر در مقام یکی از گونه‌های مطالعاتی حوزه پژوهش هنر». نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ۱۲: ۲۹-۵.
- جاویدصباغیان، مقداد؛ سیداحمدی زاویه، سیدسعید؛ و بنی‌اردلان، اسماعیل، (۱۳۹۲). «زمینه‌مندی اجتماعی- فرهنگی موضوعات و آثار در پژوهش‌های تطبیقی هنر». هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، ۱۸ (۱۳): ۳۵-۴۶.
- جل، آلفرد، (۱۳۸۵). «مسئله نیاز به انسان‌شناسی هنر». ترجمه فرهاد ساسانی، خیال، ۱۷: ۸۷-۷۰.
- راوودراد، اعظم، (۱۳۹۰). نظریه‌های جامعه‌شناسی هنر و ادبیات. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رایس، کلارا. کلیور، (۱۳۶۶). زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان. ترجمه اسدالله آزاد، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ذکاء، یحیی، (۱۳۳۶). لباس زنان ایران از سده ۱۳ تا امروز. تهران: اداره موزه‌ها و فرهنگ‌های عامه.
- زاهدزاهدانی، سیدسعید، (۱۳۸۹). «بررسی کنش‌های جمعی زنان ایرانی (مطالعه موردی: زنان دوره قاجار)». بانوان شیعه، ۷ (۲۳): ۹۴-۵۷.
- زیبایی‌نژاد، محمدرضا؛ و سبحانی، محمدتقی، (۱۳۹۱). درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام (بررسی مقایسه‌ای اسلام و غرب). تهران: نشر هاجر.
- شیرد، آن، (۱۳۷۵). مبانی فلسفه هنر. ترجمه: علی رامین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- شکوفه، (۱۳۳۲). ۲ (۲۱): ۳.
- شهشهرانی، سهیلا، (۱۳۹۶). پوشاک دوره قاجار. تهران: فرهنگسرای میردشتی.
- فرید، فریناز، (۱۳۸۸). «بررسی تأثیرات و پیامدهای انقلاب صنعتی اروپا بر هنر-صنعت نساجی ایران در دوره قاجار (از منظر نقش)». رساله دکتری تخصصی، دانشگاه تربیت مدرس.
- فکوهی، ناصر، (۱۳۹۰). انسان‌شناسی هنر: زیبایی، قدرت، اساطیر. تهران: ثالث.
- کرباسی‌زاده، مرضیه، (۱۳۸۴). زنان در تاریخ سیاسی- سیر تحولات اجتماعی زنان در یکصد سال اخیر ایران (از مشروطیت به بعد). تهران: نشر اکنون.
- کسری، نیلوفر، و معتضد، خسرو، (۱۳۹۷). زن در عصر قاجار در سیاست و حرمسرا. تهران: علمی.

- گلچین، ایرایی، (۱۳۹۶). «مطالعه تحولات پوشش ایرانیان در گذر از نیمه دوم دوره قاجار (۱۳۰۴-۱۲۷۷) به دوره پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰) با رویکرد نشانه‌شناسی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته طراحی پارچه و لباس، دانشگاه علم و فرهنگ (منتشر نشده).
- گودرزی، حسین، (۱۳۸۵). گفتارهایی در باره انقلاب مشروطیت و هویت ملی. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- محمدی، منظر، (۱۳۹۷). «تحلیل تحولات پوشاک در جامعه شهری (دوره قاجار- دوره پهلوی اول)». رساله دکتری پژوهش هنر، دانشگاه هنر تهران (منتشر نشده).
- مرکز عکس مؤسسه مطالعات معاصر ایران.
- ملکی‌زاوش، حسین، (۱۳۷۰). تهران در گذرگاه تاریخ. تهران: اشاره.
- نجمی، شیرین، (۱۳۹۵). پوشاک و زیورآلات بانوان دوره قاجار. تهران: مگستان.
- وحیدی‌راد، میکائیل، (۱۳۹۷). «کنش اجتماعی زنان در جنگ جهانی اول و دستاوردهای آنان پس از جنگ در غرب (با تأکید بر حق رأی زنان)». پژوهش‌نامه زنان، ۹ (۲): ۱۷۹-۱۵۱.

- Abrahamian, E., (2016). *Iran Between Two Revolution*. nashreny, (In Persian).
- Adamian, M.; Azimi, M. & Sanati, N., (2013). "Sociological Analysis of Women's Clothing Style". 3 (12): 161-186, (In Persian).
- Adamiat, F. & Nategh, H., (1977). *Social, Political and Economic Thoughts in Unpublished works of the Qajar Period*. first Edition, Tehran: Agah Publishing, (In Persian).
- Collier Rice, C., (1987). *Iranian Women and their way of life*. Translate by: Asad Azad, Mashhad: Astan Quds Razavi, (In Persian).
- Dennis, S., (2004). *The Motivation of Creativity in the Historical Course of the Arts*. Translate by: Amir Jalaluddin Alam, Tehran: Niloufar Publications in collaboration, Pub: doustan, (In Persian).
- Fashion: From the 18th to 20th Century, (2019). PUB: TASCHEN.
- Farbad, F., (2009). "Investigating the effects and consequences of the European industrial revolution on Iran's textile arts and crafts during the Qajar era (from the perspective of pattern design)". Ph.D. Thesis, Tarbiat Modares University (TMU) , (In Persian).
- Fokouhi, N., (2011). *Anthropology of Art: Beauty, Power*. Tehran: Saless pub, (In Persian)
- Gardner, H., (2020). *Art through Time*. Translate by: Mohammad Taghi Faramarzi, Tehran: Agah, (In Persian).
- Gell, A., (2006). "The Problem Defined: The Need for Anthropology of Art". *Khiyal*, 17: 70-87, (In Persian).
- Golchin Iraei, Sh., (2017). "Semiotic Approach to the Revolution in Iranian Clothing through the Latter Half of Qajar Era to first Pahlavi". University of Science & Culture, M. S. Degree, (In Persian).
- Goodarzi, H., (2006). *Discourses on the Constitutional Revolution and National Identity*. Tammadon-Irani, (In Persian).

- Hibbert, A., (2005). *The Twentieth Century*. Bailey Ltd, New York.
- Javid Sabaghiyan, M. & Seyed Ahmadi Zavieh, S., (2014). “An Introduction to comparative Study of the Arts, as a Research field in Art Studies”. *Visual & Applied Arts*, 12: 5-29, (In Persian).
- Javid Sabaghiyan, M. & Seyed Ahmadi Zavieh, S. & BaniArdalan, E., (2014). “Social and Cultural Contextuality of Subjects and Works in Comparative Art Studies”. *HONAR-HA-YA-ZIBA*, 13: 1-15, (In Persian).
- Jacqueline, H., (2007), *Fashion of a Decade the 1920s*, Chelser House, New York.
- Karbasizadeh, M., (2004). *Women in Political History-The course of Women's Social Developments in the Last Hundred Years of Iran(Since Constitutionalism)*. Tehran: Pub: Aknoon, (In Persian)
- Kasra, N. & Motazed, Kh., (2018). *Women in the Qajar Era in Politics and hasemElmi*. Tehran, (In Persian).
- Smith, L. H., (2010). *The British Women's Suffrage Campaign 1866-1928*. Routledge press.
- Laver, J., (2002). *Costume and Fashion*. London: Thames & Hudson.
- Mackenzie, M., (2015). *Costume Design Trends*. Translate by: Aida Tadayon, Tehran: Aban, (In Persian).
- Mohammadi, M., (2018). “Analysis of clothing developments in urban society (Qajar period-pahlavi period)”. PHD thesis in Art Research, University of Art, Faculty of Theoretical Sciences and and Higher Studies, (In Persian).
- Maleki Zavosh, H., (1991). *Tehran at the Crossroads of History*. Tehran: Eshareh, (In Persian).
- Najmi, Sh., (2016). *Women's clothing and jewelry of the Qajar period*. Tehran: Maggestan, (In Persian).
- Pendergast, S., (2004). *Fashion, Costume and Culture*. USA, U. X. 1.
- Photo Archive Institute for Iranian Contemporary Historical Studies Contemporary Studies, (In Persian).
- Purvis, J. & Hannam, J., (2021). *The British Women, S suffrage Campaign, National and International Perspectives*. routledge press.
- Ravdrad, A., (2011). *Sociological Theories of Art and Literature*. Tehran: University of Tehran Press, (In Persian).
- Shahshahani, S., (2017). *Qajar period clothing*. Tehran: Mirdashti Cultural Center, (In Persian).
- Sheperd, A., (1996). *Fundamentals of Philosophy of Art*. Translate by: Ali Ramin, Tehran: Elmifarhangi, (In Persian).
- Shokoufe, (1914). 21: 3, (In Persian).
- Strathern, M., (1988). *The Gender of the Gift Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. University of California Press, Berkeley.

- Swift Balch, E., & Balch, E. Mac-F., (1918). *Art and Man; Comparative Art Studies*, Allen. Philadelphia: Lane and Scott.
- Tedin, A., (2015). *Fashion design trend*. Tehran: Abanbook. pub, (In Persian).
- Torabi Farsani, S., (2016). “Women And Discourse Change Through Women Newspapers (From The Constitutional Movement Up To Pahlavi ERA)”. *History of Islam an Iran*, 26 (30): 69-92, (In Persian)
- Vahdirad, M., (2018). “The social Action of Women in the First World War and their after-War achievements in the West(with an emphasis on Women’s suffrage)”. *Pzuheshname-ye Zanan*, 9 (24): 151-179, (In Persian).
- Zakat, Y., (1957). *Iranian women’s clothing from the 13th century to the present*. Tehran: Department of Museums and Public Culture, (In Persian)
- Zahed-Zahedani, S. S. & Mousavi, Z., (2010). “A study of the Collective Actions of Iranian Women; Case study: Qajar Women”. *Shiite Women*, 23: 57-94, (In Persian)
- Zibaei Nejad, M. R. & Sobhani, M. T., (2012). *An introduction to the female personality system in Islam (a comparative study of the views of Islam and the West)*. Qom: Hajarpub, (In Persian).
- <https://www.thefashionfolks.com/blog/20th-century-fashion-history-1900-1910/> (3.2.1400).
- [https://silhouettescostumes.com/customer-projects/projects/bailey-phillips-1902-secretary/bailey-phillips-1902-secretary-fashion-women-history/\(1400-4-1\)](https://silhouettescostumes.com/customer-projects/projects/bailey-phillips-1902-secretary/bailey-phillips-1902-secretary-fashion-women-history/(1400-4-1))
- [\(1400-3-2\)](http://www.vam.ac.uk/content/articles/h/history-of-fashion-1900-1970/(1400-3-2)). <http://www.pinterest.com/Artdecofashion1920s/>